

Jurământul în relațiile româno-otomane (secolele XV-XVII)*

Jurământul constituia o procedură juridică încă des întâlnită în sud-estul Europei de-a lungul secolelor XV-XVII, având menirea să întărească încrederea reciprocă într-un act contractat. El era un „mijloc folosit... pentru garantarea obligațiilor asumate de anumite state, care consta într-o făgăduială, enunțată într-o formulă solemnă”¹.

Valoarea deosebită a jurământului în lumea creștină, ca garanție juridică, este dovedită de înțelegerile de pace sau alianță și de privilegiile comerciale, în care erau antrenați voievozii munteni, moldoveni sau transilvăneni, suveranii Ungariei, Poloniei sau Imperiului habsburgic². Câteva argumente sunt necesare. În „cartea” care consemna omagiul față de Vladislav II Jagello (1386-1434), Petru I al Moldovei scria: „ca mărturie materială a tăriei veșnice, am pus jurământ, după ritul și obiceiul bisericii de răsărit, sărutând, cu gura proprie, crucea...” (subl. ns.)³. În 1496, ratificarea proiectului de tratat propus de Ștefan cel Mare lui Alexandru, mare principe al Lituaniei, urma a fi însoțită de jurăminte verbale și scrise („o foaie de jurământ”). „Să-i faceți jurământ înaintea noastră (a solilor - n. ns.) și să ne dați acea foaie de jurământ” - cerea voievodul Moldovei⁴. Chiar și în secolul XVIII, Dimitrie Cantemir garanta tratatul încheiat cu Petru I, prin depunerea unui „jurământ de fidelitate”⁵.

Jurământul a rămas și în epoca otomană un element fundamental al procesului de încheiere a unor înțelegeri de pace cu principii străini. Drept dovadă stau izvoarele secolului XV, atât cele narative, cât și cele documentare, unde termenul „jurământ” era utilizat foarte des pentru a desemna încheierea unor reglementări de pace între suveranii otomani și principii din sud-estul Europei. Cronicarii bizantini excelează în această direcție, preferând termenii *horkos* (pl. *horkoi*) sau, mai rar, *pistis* („legământ”). Ei folosesc acest cuvânt atât izolat, dar mai ales asociat cu alți termeni care sugerau ideea de pace: *eirene* („pace”), *agape* („prietenie”) sau *sponde*, *syntheke* („tratat”). Dacă ar fi să enumerăm cronologic principalele reglementări de pace bizantino - otomane, vom observa că cel puțin un izvor le numește „jurăminte”⁶.

* Aceste pagini au fost prezentate mai întâi în cadrul sesiunii anuale de comunicări a Institutului de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române, care a avut loc în zilele de 14-15 februarie 1996.

Și în relațiile dintre voievozii români și sultanii otomani, conform unei practici cutumiare larg răspândită încă în secolele XV-XVII, jurământul era un moment extrem de important în stabilirea unor înțelegeri de pace. Mai mult, înțelegerile de pace din secolul XV erau desemnate de multe ori numai prin termenii *jurământ* sau *tratat întărit cu jurământ*. Astfel, reluarea domniei de către Vlad Dracul în 1443 era precedată - la Ducas - de jurăminte reciproce cu Murad II. Pentru ca în alt pasaj, același cronicar să afirme că Murad II, de frica ungarilor, "a încheiat - atât cu despotul Serbiei, cât și cu domnul Țării Românești - *tratate prin jurământ (kai poiiei synthekeas enorkus)*"⁷. Laonic Chalcocondil consemnează frica românilor conduși de Vladislav II (1447-1456), participanți la lupta de la Kossovo (1448) în tabăra lui Iancu de la Hunedoara, că nu vor putea scăpa de pedeapsa sultanului Murad II, "din pricina jurământului (*horkou*)" pe care îl aveau cu acesta⁸. Un alt cronicar bizantin, Critobul din Imbros, nota că la luarea domniei de către Vlad Țepeș, Mehmed II „l-a legat prin tratate și jurăminte“ (*kai synthekeais... , kai horkois*)⁹. Iar după campania din 1462, același sultan îl va confirma în domnia Țării Românești pe Radu cel Frumos, "luând de la el jurământ de credință" (*ta pista labon*)¹⁰.

Formula este folosită și în puținele acte oficiale care s-au păstrat și care privesc relațiile dintre voievozii munteni și sultanii osmanlii din prima jumătate a secolului XV. Astfel, în mai-iunie 1432, Alexandru Aldea îi scria spanului de Timișoara că s-a „jurat“ cu Murad II, iar turcii „s-au legat cu credință și jurământ și primiseră credință“¹¹. Jurământul devenea, deci, un act juridic de întărire și garantare a relațiilor pașnice stabilite între cele două părți („am făcut pace țării“), despre care același voievod le scria sibienilor în iulie 1432¹².

Izvoarele narrative otomane (la care facem apel în lipsa unor piese de cancelarie timpurii) puntează în mod deosebit pe încheierea unor „legăminte“ (sing. *'ahd*), reținând - în secolul XV, în special - „jurământul“ (care se confundă în parte cu „legământul“) ca moment esențial în procesul de stabilire a unor relații pașnice. Astfel, Şükrüllah, relatând despre reglementarea relațiilor dintre Mehmed I Çelebi (1413-1421) și Mircea cel Bătrân (și Mihail I), consemna simplu: „*Ei au jurat* “. Important pentru problematica din acest capitol rămâne faptul că aceste jurăminte presupuneau încheierea păcii: „Astfel au făcut pace (*barış*)“, concluziona cronicarul otoman¹³. Dar și mai târziu (în secolul XVII, de exemplu), în relațiile dintre principii Țărilor române și autoritățile otomane, încheierea și respectarea unor „înțelegeri de pace“, mai ales după momente de conflict armat, era garantată prin jurăminte. În „actul de garanție“ (*temessük*) dat beilerbeului Budei, Hüseyin pașa, la 4 *Receb* 1046/2 decembrie 1636, se face trimitere de trei ori la practica jurământului (*and*)¹⁴ dintre Gheorghe Rákoczy I, voievodul Transilvaniei, și demnitarii otomani (sultan, mare vizir, beilerbeul Budei):

„atunci când ne-au numit ca stăpânitor al Transilvaniei, făcuseră mari jurăminte și prevăzuseră condiții (*andlar ve şartlar virmişlerdir*)“; „noi înșine ne recomandăm din nou *cu jurământul nostru (andımız ile)*, fericitului și magnificului padișah...“; „Și articolele pe care le-am scris mai înainte, le-am zis! *Jurăm pentru toate, potrivit legii noastre creștine (kristiyân dinimiz ile and içerüz)*“¹⁵.

Cronicarii otomani sau bizantini foloseau termenul „jurământ“ pentru a marca existența unor înțelegeri de pace, tocmai pentru că jurământul era unul din elementele esențiale ale documentului oficial, prin care se consfințea încheierea păcii. Un argument: jurământul reprezenta o constantă diplomatică în majoritatea *'ahdnâme*-leilor emise de cancelaria otomană în secolele XV-XVII. În principal, sultanii se obligau prin jurământ să nu încalce clauzele tratatului, atât timp cât (*madâm ki*) principele creștin nu le va fi violat primul:

„jur cu jurăminte puternice ca..., atât timp cât ei respectă legământul și prietenia și nu vor face nimic contra legământului, și din partea mea să nu se facă nimic împotriva legământului. Așa să se știe“¹⁶.

Această formulă o regăsim, uneori într-o formă mai dezvoltată, și în *'ahdnâme*-lele emise de cancelaria otomană pentru Polonia, Franța¹⁷ și Olanda¹⁸ în a doua jumătate a secolului XVI și în secolul XVII:

„atunci și din partea Majestății mele imperiale fac jurământ cu credință temeinică (*cenâb-i celâlet meabim tarafından dahi imân-i galiza ile yemin iderim*)... să nu fie încălcat acest tratat“, se preciza în încheierea *'ahdnâme*-lei acordată de Ahmed I lui Sigismund III Wasa, în 1607¹⁹.

La fel se angaja Ahmed I, în iulie 1614, în *'ahdnâme*-a de confirmare a domniei principelui Gabriel Bethlen: „atunci și eu fac legământ și pact și jur pe credința temeinică că... și eu voi ține constante acest legământ și această favoare și nu voi acționa potrivnic“²⁰.

Există însă și excepții. De exemplu, se poate observa că jurământul sultanului (era vorba de Mehmed II) lipsește din copia *'ahdnâme*-lei acordată lui Ștefan cel Mare în 1480-1481²¹, deși se poate lua în calcul și varianta netranscrierii lui de către copist. De asemenea, o excepție notabilă și în mare parte inexplicabilă o reprezintă *'ahdnâme*-lele acordate Angliei, în care - după modelul primelor privilegiilor comerciale acordate în 1580²² - jurământul sultanului nu va fi inclus în text până în 1641, când *'ahdnâme*-a acordată de Ibrahim lui Carol I va cuprinde și jurământul sultanului. Nu trebuie însă să fie amplificate semnificațiile acestei absențe, întrucât un document otoman, fie el și o *'ahdnâme*, nu trebuia să cuprindă cu necesitate un jurământ pentru a avea forță juridică²³. De altfel, analizând practica cancelariei mameluce, J. Wansborough observa că jurământul nu era adăugat la toate tratatele încheiate cu statele nemusulmane, dar că nu lipsea în două cazuri: când înțelegerile de pace luau forma unor *instrumentum reciprocum* și când acestea erau negociate în „Casa războiului“²⁴.

Locul jurământului în structura diplomatică a *'ahdnâme*-lelor otomane din secolele XV-XVII nu a fost constant. Îl putem găsi fie la început, fie la sfârșit de text. În tratatele încheiate în secolul XV și prima jumătate a secolului XVI (cu Veneția, Ungaria sau Polonia), jurământul sultanului era plasat înaintea „clauzelor“ tratatului. Influența diplomatiei venețiene pare să-și fi spus cuvântul în această privință²⁵. Din vremea lui Süleyman Kanunî, jurământul sultanului începe a fi plasat la sfârșitul textului *'ahdnâme*-lelor.

Să mai notăm că, în secolul XV, practica cutumiară cea mai răspândită consta în jurăminte reciproce făcute de cele două părți care încheiau un tratat de pace. Jurămintele erau depuse fie în cadrul unor ceremonii separate la curțile celor doi suverani, fie în cadrul unei ceremonii unice²⁶, fie de suveranii celor două state, fie de trimișii speciali ai acestora. „Și să trimiteți grabnic la Batăr Iștvan - scria Basarab cel Tânăr (1477-1482) brașovenilor - ca să-mi lase solii și ca să le jure lor, și el iarăși să trimită pe un om la noi, ca să me jur lui“²⁷.

Această practică cutumiară a fost adoptată și de otomani, după unii analiști, presiunea părții creștine, care insista asupra depunerii jurământului, jucând un rol important²⁸. În ce ne privește, nu credem ca sultanii otomani, aflați la apogeul puterii lor, să fi cedat în fața unei presiuni din exterior, fie și - sau mai ales - în aspecte de ceremonial și diplomatică. Este vorba, mai degrabă, de o cutumă rezultată din necesități comune atât Islamului, cât și Creștinătății. Oricum, în secolul XV și în prima jumătate a secolului XVI, îl putem vedea pe sultan jurând în persoană să respecte clauzele tratatului încheiat, în fața unui trimis al unui principe creștin²⁹. Astfel, Mehmed II jura în fața solilor lui Iancu de Hunedoara și ai despotului Serbiei, Gheorghe Brankovici, acțiune consemnată de altfel în textul tratatului emis la 20 noiembrie 1451: „și în fața acelorași stăpânirea mea a săvârșit jurământul“³⁰. Din a doua jumătate a secolului XVI, deși el continuă a fi inclus în textele *'ahdnâme*-lor, se pare că jurământul dispărea din ceremonialul încheierii unor înțelegeri de pace³¹.

Fiecare comunitate jura pe elementele sale cele mai sacre. Să ne reamintim că în 1636, Gheorghe Rákoczy I jura „*potrivit legii noastre creștine (kristiyân dinimiz ile and içerüz)*“³². Crediințele religioase și-au pus o amprentă decisivă și în acest domeniu. În consecință, elementele esențiale ale jurământului creștin erau³³: Dumnezeu („ne jurăm pe domnul Dumnezeu, carele au făcut cerul și pământul“, afirma Neagoe Basarab în „cartea de credință“ față de regele Ungariei din 1517³⁴); Iisus Hristos, crucea („lemnul crucii Domnului“³⁵), cele patru Evanghelii („pre sfânta evanghelie“, în 1517³⁶); sfinții creștini („*omnes Sanctos et Sanctas Dei*“, în 1503³⁷ ; „ne jurăm pe sfinții apostoli... și pre toți sfinții“, scria Neagoe Basarab³⁸).

Și la musulmani, atât între ei, cât și în relațiile cu principii nemusulmani, jurământul apare ca element esențial în procesul de încheiere a unor înțelegeri de pace. În consecință, jurământul își găsește un loc bine definit chiar în tratatele de drept islamic al popoarelor din perioada Califatului arab, care codificau, de fapt, practici cutumiare întâlnite în relațiile cu principii nemusulmani (în special, cu împărații bizantini). As-Sarakhsî, comentând pe marginea lucrării lui as-Shaybânî, consemna diferite formule care trebuiau folosite pentru întărirea unui tratat-armistițiu. Pentru consacrarea unei formule obligatorii pentru jurământ, as-Shaybânî (m. 805) lua drept model practica tratatelor arabo-bizantine din epoca sa, în special cele încheiate de califul Harun ar-Rashid:

„Și fiecare din părțile contractante invocă pentru cealaltă parte – cu privire la îndeplinirea a tot ce este în acest document – pactul și angajamentul lui Dzeu, ga-

ranția lui Dzeu și a Trimisului Său (= Muhammad) și garanția lui Iisus Hristos, fiul Mariei³⁹.

Musulmanii jurau de regulă pe Allah și Trimisul său, Muhammad, formula clasică fiind *wa'llâhi wa bi'llâhi wa ta'llâhi* ⁴⁰. Folosirea jurământului pe Allah și Profet i-a pus în dilemă pe jurisperiții, care vor încerca să interzică musulmanilor să jure pe Allah și Muhammad, invocând drept argument o tradiție:

„Dacă ei vă cer să le acordați garanția lui Allah și Trimisului Său, nu le-o dați, ci acordați-le mai degrabă garanția voastră și a părinților voștri, căci dacă voi veți viola garanția voastră și a părinților voștri, aceasta va fi mai puțin grav⁴¹.

Ulterior, as-Sarakhsî simțea nevoia - invocând tot o tradiție atribuită lui Muhammad - să precizeze, încă o dată, că nu era câtuși de puțin interzis de a jura pe Profet, dar era dezavuată încălcarea unui asemenea jurământ:

„Sunt trei (categorii - n. ns.) de oameni contra cărora eu mă constituți în parte adversă... Aceștia sunt: omul care acordă protecția sa și apoi o încalcă, omul care vinde un om liber (ca sclav) și se hrănește cu banii (obținuți astfel - n. ns.), și omul care angajează pe cineva iar apoi nu îl plătește. Aceasta dovedește clar că nu există nici o piedică de a da (inamicului) garanția Profetului; dar ceea ce este interzis, aceasta este trădarea⁴².

Față de jurămintele incluse în tratatele încheiate între principii musulmani, care se rezumau la invocarea lui Allah și a lui Muhammad, jurămintele otomanilor față de creștini erau mai ample. Iată, în continuare, elementele care puteau intra în componența unui jurământ depus de un otoman față de nemusulmani, cu precizarea că în izvoare nu vom găsi cu necesitate toate aceste invocații. Motivul: un jurământ nu trebuia să le includă pe toate pentru a fi valabil, așa cum actul - am spus-o deja - nu trebuia să cuprindă un jurământ pentru a deveni valid. Se jura, deci, pe:

- Dumnezeu Creatorul⁴³ : „*per quello che a fatto la cielo e la terra*“, în 1403⁴⁴; „pentru dreptatea lui Allah, Creatorul cerului și al pământului (*yeri ve göği Perverdigâr hakkiçün*)“ se jurau sultanii în toate *ahdnâme*-lele acordate regilor Poloniei în secolele XVI-XVII⁴⁵; „*We do hereby promise and swear, by the one Omnipotent God the Creator of Heaven and Earth and of all creatures*“, în traducerea în limba engleză a *ahdnâme*-lei din 1675 acordată de Mehmed IV, Angliei⁴⁶.

- Profetul Muhammad: „*per lo mio Macometo Mustafa*“, în 1403⁴⁷; în 1451, Mehmed II „jură... pe profetul cu același nume ca și el...“⁴⁸; „din respect față de minunile strălucitului nostru Profet“ (*ve ulu 'aziz Peygamberimiz Efendimiz mucizati hürmetiçün*)⁴⁹, în *ahdnâme*-lele polono-otomane din secolele XVI-XVII; „jur pe scumpul nostru Profet“, începea Macaroğlu Ali pașa jurământul depus față de transilvăneni în august 1613⁵⁰.

- Cele șapte *mushaf*⁵¹ : „Io zuro...per lo mie VII *musaf*“, în 1403⁵².

- Cei 124000 Profeti⁵³ : în tratatul cu Bizanțul din 1451, Mehmed II „jură... și pe îngeri și pe arhangheli“⁵⁴.

La aceste patru invocații, otomanii au mai adăugat:

- sabia sultanului⁵⁵: în 1613, față de „întregul popor transilvănean, Macaroğlu

Ali pașa se jura, printre altele, „pe calul pe care îl încălecăm în războaiele sfinte și pe sabia pe care o încingem“; „pe sabia pe care o încing în luptele sfinte“⁵⁶.

– religia pe care au urmat-o: „ne jurăm pe credința noastră“, afirma Macaroğlu Ali pașa în 1613⁵⁷.

– sufletul, viața și capul său, ale tatălui său⁵⁸ și ale copiilor săi⁵⁹: „Eu... sultan Mohamed beg... vă jur vouă... pe sufletul strămoșului și părintelui meu, pe sufletul meu, pe capul meu și al fiilor mei“, în tratatul cu Ungaria din 1451⁶⁰; „pe capul fiului meu“, jură Macaroğlu Ali pașa, în 1613⁶¹. Un supus al sultanului jura, uneori, și „pe capul marelui padișah“⁶².

În concluzie, jurământul otoman reprezenta o sinteză alcătuită din elemente ce proveneau din tradiția turco-mongolă⁶³ și tradiția islamică, pe care s-au grefat unele influențe creștine⁶⁴. În *ahdnâme*-lele prin care se ratificau înțelegerile de pace încheiate cu principii creștini în secolul XV, jurământul era mai amplu, cuprinzând uneori toate cele șapte invocații pe care le-am enumerat mai sus⁶⁵. Ulterior el se va subția, reducându-se în unele cazuri numai la invocarea lui Allah, drept garanție a tratatului, sau fiind ignorat chiar în textele tratatelor de pace și comerț încheiate de otomani cu unele state creștine⁶⁶.

Legămintele româno-otomane: între oral și scris

Pentru a desemna stabilirea sau reînnoirea unor relații pașnice între otomani și statele creștine din sud-estul Europei, izvoarele narrative, în special din secolul XV, folosesc de cele mai multe ori formule lapidare: „a face, a încheia, a întări, a lega pace (*eirene*) și prietenie (*agape*)“, în cronicile bizantine; „a face pace (*barışmak*)“, în izvoarele otomane. Astfel, Ducas ne relatează obișnuita primire de soli la urcarea pe tron a lui Mehmed I (1413-1421) și a lui Murad II (1421-1451), printre care se aflau și trimiși ai voievozilor munteni. În primul caz, cronicarul bizantin consemna celebrul răspuns al sultanului: „pace dau și pace iau“⁶⁷, formulă caracteristică unei viziuni imperiale prezentă tot mai mult și la curtea otomană. În al doilea caz, Ducas preciza că, după primirea felicitărilor, Murad II „a încheiat pace (*eirene*) cu aceia“⁶⁸, fără a adauga nimic mai mult. Ce să înțelegem că s-ar putea afla în spatele acestor formule abstracte? În ce s-ar putea concretiza această „pace“ sau „prietenie“ din punct de vedere diplomatic?

Unele dintre cele mai controversate discuții din istoriografia consacrată relațiilor româno-otomane s-au purtat în jurul **actelor** (*ahdnâme* – „Capitulații“) prin care a fost reglementat statutul juridic al Țărilor române față de Poarta otomană⁶⁹. S-a afirmat și s-a argumentat în nenumărate rânduri existența în formă scrisă a vechilor tratate româno-otomane, a așa-numitelor „Capitulații“. În aceste condiții, orice alt demers aproape că nu și-ar găsi rostul. Și totuși, argumente noi, extrase din texte juridice musulmane și introduse acum pentru prima dată în circu-

itul științific al istoriografiei românești, vin să întregască demonstrația asupra formei pe care au îmbrăcat-o reglementările de pace din secolul XV dintre statul otoman și țările române.

Legămintele ('*ahd*') încheiate de Profet au fost fixate în scris⁷⁰. Această practică, care făcea parte din *Sunna*, a devenit ulterior argument forte în mâna învățaților musulmani. Cei mai mulți au susținut că stipulațiile tratatelor (și ei se refereau la înțelegerile de pace încheiate pe o durată determinată) trebuie fixate în scris. Mai mult, hanefiții au insistat asupra formei scrise a tratatelor (care urma să cuprindă și semnaturile și martorii), pentru ca cele două părți să se simtă obligate a le respecta⁷¹. Dar iată opinia lui as-Shaybânî, cea mai autorizată în domeniu:

„Dacă musulmanii și necredincioșii (inamici) încheie un armistițiu pentru un anumit număr de ani precizați, *trebuie ca ei să-l redacteze în scris*, întrucât acesta este un contract la termen, și pentru astfel (de contracte) legea poruncește formularea lor în scris“⁷².

Primul argument invocat era extras din *Coran* versetul II/282, care se referea însă la contractarea unei datorii:

„O, voi, cei ce credeți, dacă v-ați legat la o datorie pentru un timp anumit, atunci faceți-o în scris. Să scrie aceasta între voi un scriitor după dreptate. Scriitorul să nu scrie altfel decât numai cum l-a învățat Dumnezeu. El să scrie ceea ce vorbește datornicul, să se teamă de Dumnezeu și să nu înscrie cu nimic mai puțin...“.

Comentariul lui as-Sarakhsî la afirmația și argumentele lui as-Shaybânî imprimă chiar o notă de intransigență: „De aici rezultă că dacă contractul este pentru o durată (determinată), a neglija să-l formulezi în scris va fi un păcat“⁷³.

Al doilea argument invocat de cei doi învățați hanefiți în sprijinul necesității ca tratatele să fie fixate în scris era tratatul încheiat de Muhammad cu meccanii la Hudaibîyya (628). Mai mult, redactarea a două copii ale acestui tratat, una pentru a rămâne la Profet și alta la Meccani, va fi invocată de as-Shaybânî ca practica diplomatică obligatorie pentru musulmani: „Acest comportament (al Profetului) a devenit principiu de bază pentru acest subiect“⁷⁴. În comentariul său, as-Sarakhsî vine însă cu noi precizări, a căror origine o găsim în practicile cutumiare internaționale, în care fusese antrenat și Califatul arab:

„Un alt motiv (pentru a formula tratatele în scris-n. ns.) este că fiecare parte contractantă are nevoie de o copie păstrată în mâna sa, pentru ca în cazul în care cealaltă parte i-ar contesta o clauză oarecare, ea să poată apela la copia din mâna sa pentru a contraargumenta celeilalte părți“⁷⁵.

Strict metodologic, credem că nici nu ar fi trebuit să mai înșirăm alte argumente în favoarea existenței în formă scrisă a înțelegerilor de pace româno-otomane din secolul XV, pentru care s-a consumat destul de multă cerneală în istoriografia română, întrucât și jurămintele verbale aveau valoare juridică egală în anumite conjuncturi politico-militare și diplomatice. Ne-au determinat să o facem afirmațiile lui as-Shaybânî și as-Sarakhsî, din paginile cărora am citat mai sus, potrivit cărora pentru musulmani nu era totuși un aspect de neglijat dacă reglementarea de pace se făcea în scris sau verbal.

Transliterația termenilor turco-islamici

În cursul expunerii noastre, pentru transliterația termenilor aparținând civilizației Islamului și nu strict celei otomane am folosit drept ghid **Encyclopédie de Islam / The Encyclopaedia of Islam** (nouvelle édition, B. Lewis, Ch. Pellat, J. Schacht, Paris-Leyden: E.J. Brill, 1960, în curs de apariție). Totodată, conform unei practici întâlnite în volumele de documente și cronici publicate de noi, în cursul și pentru ușurarea expunerii noastre, unii termeni otomani au fost translite-rați conform particularităților limbii române, fără a mai fi tipăriți cu litere cursive, mai ales atunci când rădăcina cuvântului a suferit modificări în timpul declinării sau conjugării (de exemplu, sangeac, beilerbeului, giziei etc.). Pentru termenii și pasajele extrase direct din izvoarele otomane, inclusiv lunile musulmane, am indicat între paranteze – conform unei practici acceptate de turcologi – transliterația în alfabetul turc modern. Nu am modificat titlurile unor articole sau cărți folosind re-gulile amintite mai sus. Iată principalele corespondențe dintre alfabetul osman, alfabetul turc modern, transliterația din *Enciclopedia Islamului* și alfabetul român:

Alfabetul osman	Turca modernă	Enciclopedia Islamului	Alfabetul român
elif	â, a, e, i	â, a, e, i	a(lung)
çim	ç çe, çi	ç	ç ce, ci
cim	c, ğ ce, ci	dj, j, ğ	g ge, gi
hi	h	kh	h
zal	z	dh	z
şin	ş	sh	ş
ayin	'	'	
gayin	g ge, gi	gh	g(moale) ghe, ghi
kef	k, g, ğ, n	k	c
kaf	k	k, q	c
vav	v, o, ö, u, ü, û	w, û	v
yi	y, î, î, î	y, i	i, î

Abrevieri

Arh. St. Buc. – Arhivele Statului București.

Belgeler – Belgeler. Türk Tarih Belgeleri Dergisi (Ankara).

Belin, **Relations diplomatiques** – M. Belin, **Relations diplomatiques de la République de Venise avec la Turquie** (fragment), în JA, Septième série, tome VIII, 1876, pp. 381-423.

Biegman, **Ragusa** = N.H. Biegman, **The Turco – Ragusa Relationship. According to the Firmans of Murad III (1575 – 1595) extant in the State Archives of Dubrovnik**, Mouton, The Hague – Paris, 1967.

Bogdan, **Documente** – I. Bogdan, **Documentele lui Ștefan cel Mare**, vol. I-II, București, 1913.

BSOAS – Bulletin of the School of Oriental and African Studies (London).

Chalcocondil, **Expuneri** – Laonic Chalcocondil, **Expuneri istorice**, trad. de V. Grecu, București, 1958 (în FHDR, IV, pp.450-517).

Costăchescu, **Documente** = M. Costăchescu, **Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare**, vol. I-II, Iași, 1932.

Critobul din Imbros, **Mehmed II** = Critobul din Imbros, **Din domnia lui Mehmed al II-lea. Anii 1451-1467**, ediție de V. Grecu, București, 1963 (în FHDR, IV, pp. 518-537).

Cronici turc. I = Cronici turcești privind țările române. Extrase. Vol. I. Sec. XV – mijlocul sec. XVII, Volum întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, București, 1966.

Decei, **Sulhnâme** = A. Decei, **Tratatul de pace – sulhnâme – încheiat între sultanul Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare la 1479**, în RIR, XV, 1945, fasc. IV, pp. 465-494 (și în A. Decei, **Relații româno-orientale. Culegere de studii**, București, 1978, pp. 118-139).

Dennis, **Treaty 1403** = G.T. Dennis, **The Byzantine – Turkish Treaty of 1403**, în „Orientalia Christiana Periodica”, (Roma), XXXIII, 1967, p. 72-88.

Diplomatarium VI = Diplomatarium Veneto – Levantinum sive Acta et Diplomata res Venetas Graecas atque Levantis illustratia a. 1300-1454, ed. George Martin Thomas, Pars I – II, Venetiis, 1880-1889.

DRH, D = Documenta Romaniae Historica. D. Relațiile între Țările Române, vol. I, București, 1977.

Ducas, **Istoria** – Ducas, **Istoria turco-bizantină (1341-1462)**, ediție critică de V. Grecu, București, 1958 (în FHDR, IV, pp. 416-437).

ed. – ediție, editor.

EI-2 = Encyclopédie de l'Islam / The Encyclopaedia of Islam, nouvelle édition, B. Lewis, Ch. Pellat, J. Schacht, Paris – Leyden: E.J. Brill, T.I – V, 1960 (în curs de apariție).

Feridun, **Münşe'at** = Ahmed Feridun Bey, **Mecmu'a-i Münşe'at es-Selâtin**, I-II, Istanbul, 1264-1265/1848-9.

FHDR = Fontes Historiae Daco-Romanae, vol. IV: Scriitori și acte bizantine. Secolele IV-XV, publicate de H. Mihăescu, R. Lazarescu, N.Ș. Tanașoca, T. Teoteoi, București, 1982.

- Gemil, *Documente turc.* = Tahsin Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană în documente turcești. 1601-1712*, București, 1984.
- Gökbilgin, *Belgeler I* – M. Tayyib Gökbilgin, *Venedik devlet arşivindeki vesikalar külliyyatında Kanunî Sultan devri belgeleri* (Documente referitoare la epoca sultanului Süleyman Leglutorul în colecția de documente din arhiva Veneției) în „Belgeler“, C.I., 1964, Sayı 2, pp. 119-220.
- Gökbilgin, *Belgeler II* – M. Tayyib Gökbilgin, *Venedik devlet arşivindeki Türkçe belgeler koleksiyonu ve bizimle ilgili diğer belgeler* (Colecția de documente turcești din arhiva Veneției și alte documente despre noi), în „Belgeler“, V -VIII, 1968 – 1971, Sayı 9-12, pp. 1-151.
- Groot, *OEDR* – A.H. de Groot, *The Ottoman Empire and the the Dutch Republic. A History of the Earliest Diplomatic Relations. 1610-1630*, Leiden-Istanbul, 1978.
- Guboglu, *Arhive Braşov* – Mihail Guboglu, *Şapte documente turcești din arhivele Braşovului privind relațiile Transilvaniei cu Poarta otomană la începutul secolului al XVII-lea*, în RA, VIII, 1, 1965, pp.213-256.
- Hamidullah, *Documents* = Muhammad Hamidullah, *Documents sur la diplomatie musulmane à l'époque du Prophète et des Khalfes Orthodoxes*, Paris, 1935.
- Hershlag, *Introduction* = Z.Y.Hershlag, *Introduction to the Modern Economic History of the Middle East*, second revisted edition, Leiden, 1980.
- Hurmuzaki, *Documente* = Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki.
- IJMES = International Journal of Middle East Studies (London-New York).
- Iorga, *Privilegiul* = Nicolae Iorga, *Privilegiul lui Mohammed al II-lea pentru Pera (1 iunie 1453)*, în AARMSI, s. II, t. XXXVI, București, 1913, p. 69-91.
- JA = Journal Asiatique (Paris).
- Mehmet, *Documente turc. I* = M.A.Mehmet, *Documente turcești privind istoria României. Vol. I (1455-1774)*, București, 1976.
- Melissenos, *Cronica* = Pseudo-Phrantzes : Macarie Melissenos, *Cronica. 1258-1481*, ediție critică de V. Grecu, București, 1966.
- Ménage, *Capitulation* =V.L. Ménage, *The English Capitulation of 1580. A Review Article*, în IJMES, nov. 1980, pp. 373-383.
- RA = Revista Arhivelor (București).
- Redhouse Lexicon** = Sir James W. Redhouse, **A Turkish and English Lexicon Shewing in English the Significations of the Turkish Terms**, 2. Edition, Istanbul, 1992.
- Redhouse** = **Redhouse yeni Türkçe – İngilizce Sözlük / New Redhouse Turkish – English Dictionary**, 12th ed., Istanbul, 1991.
- RÉSEE = Revue des Études Sud-Est Européennes (București).
- Shaybânî, *Kitâb as-Siyar* = Muhammad ibn al-Hasan ach-Chaibânî, *Le Grand Livre de la Conduite de l'Etat (Kitâb as-Siyar al-Kabîr). Commenté par... as-Sarakhsî*. Traduit par M. Hamidullah, Tome I – IV, Editions Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1989-1991.
- Skilliter, *Harborne* = S. Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey. 1578-1582. A Documentary Study of the First Anglo – Ottoman Relations*, London, Oxford University Press, 1977.

- Sphrantzes, *Memorii* = Georgios Sphrantzes, *Memorii. 1401-1477*, ediție critică de V. Grecu, București, 1966 (în FHDR, IV, pp.438-449).
- Tocilescu, *534 documente* = Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul. 1346-1603*, București, 1931.
- Wansborough, *Safe-Conduct* = J. Wansborough, *The Safe-Conduct in the Muslim Chancery Practice*, în BSOAS, XXXIV, 1, 1971, p. 20-35.
- Zachariadou, *Süleyman* = Elizabeth A.Zachariadou, *Süleyman Çelebi in Rumili and the Ottoman Chronicles*, în „Der Islam“, Band 60, Heft 2, 1983, p. 268-296.
- Zachariadou, *Trade and Crusade* = E.A. Zachariadou, *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venice, 1983.

Note

- ¹ *Dictionar diplomatic*, București, 1979, p. 515. Juriștii apreciază că jurământul va fi utilizat tot mai puțin în diplomația secolelor XVII-XVIII (M. Malița, *Diplomația*, București, 1973, p. 8; Petre I. Rusu, *Principiul respectării tratatelor. Tradiție și actualitate*, București, 1992, p. 29, n. 2).
- ² M. Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, doc. 162, 181, 183, 184; Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul. 1346-1603*, București, 1931, doc. 119, 271; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*. București, 1913, vol. II, p. 287, 293-4, 352-3, 399, 409-410 etc.; *Documenta Romaniae Historica. D. Relațiile între Țările Române* (în continuare: DRH, D), vol. I, București, 1977, doc. 87, 107, 133, 306 etc.
- ³ M. Costăchescu, *Documente*, doc. 162, p. 600 (vezi și doc. 184); DRH, D, I, doc. 306.
- ⁴ I. Bogdan, *Documente*, II, doc. CLXXIII, p. 396, 399. Vezi și, doc. CLXXIV, pp. 401-6.
- ⁵ Într-un raport francez, Baluze către Rege, Lemberg, 8 iulie 1711 (Hurmuzaki, *Documente*, XVI, doc. DCCCCLXV, p. 381-2).
- ⁶ Macarie Melissenos, *Cronica. 1258-1481*, ed. critică de Vasile Grecu, București, 1966, p. 221 (În 1372-1373, Murad I „a încheiat cu împăratul (Ioan V)...un *tratat de pace întărit cu jurământ*“), p. 197 („jurăminte“ în 1379 și 1391), p. 205 („pace întărită cu jurământ“ în 1401), p. 257 („pace întărită cu jurământ“, în 1424). Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, ed. critică de Vasile Grecu, București, 1958, XX/1 („un *tratat întărit cu jurământ*“, în 1413), XXII/5 („învoielii întărite cu jurământ“, în 1416), XXXIII/1 („jurăminte“, în 1449).
- ⁷ Ducas, *Istoria*, XXX/5, XXXII/1 (în *Fontes Historiae Daco-Romanae* (în continuare: FHDR), vol. IV: *Scriitori și acte bizantine. Secolele IV-XV*, publicate de H. Mihăescu, R. Lăzărescu, N.Ș. Tanașoca, București, 1982, p. 429).
- ⁸ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, trad. de Vasile Grecu, București, 1958, în FHDR, IV, p. 497.

- ⁹ Critobul din Imbros, *Din domnia lui Mehmed al II-lea. Anii 1451-1467*, ed. critică de Vasile Grecu, București, 1963, IV, 10, 1-3 (în FHDR, IV, p. 533).
- ¹⁰ Critobul din Imbros, *Mehmed II*, IV, 10, 1-3 (în FHDR, IV, p. 535).
- ¹¹ DRH, D, I, doc. 192, p. 292.
- ¹² DRH, D, I, doc. 197, p. 296.
- ¹³ Şükriullah, *Behcet üt-Tevarih*, în *Cronici turcești privind Țările române. Extrase. Vol. I. Sec. XV – începutul sec. XVII*, volum întocmit de M. Guboglu și M. A. Mehmet, București, 1966, p. 32.
- ¹⁴ *and* (sau *ant*) este unul din termenii folosiți în izvoarele otomane pentru „jurământ”; *and vermek* = a jura (*Redhouse*, p. 64).
- ¹⁵ Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor române cu Poarta otomană în documente turcești. 1601-1712*, București, 1984 (în continuare: Gemil, *Documente turc.*), doc. 101, pp. 33-5. Să notăm că este vorba de traducerea în osmană a unui document scris în Transilvania.
- ¹⁶ *Ahdnâme*-a acordată Veneției de Süleyman Kanunî, în 17 Muharrem 928/17 decembrie 1521 (Gökbilgin, *Belgeler II*, p. 46). Pentru *ahdnâme* din 919/1513 (*ibidem*, p. 50), pentru *ahdnâme* din 923/1517 (*ibidem*, p. 53-4); pentru 1540 (Gökbilgin, *Belgeler*, I, p. 128); pentru 1595 (Belin, *Relations diplomatiques*, p. 407-8).
- ¹⁷ *Ahdname* acordată, în 1604, de Ahmed I regelui Franței, Henric IV (Feridun, *Münşe'at*, II, p. 404).
- ¹⁸ „și eu (*ben dâhi*) accept prietenia <și> fac legământ și jur că (*'ahd ve yemin iderim ki*) ..., de asemenea, din această parte nu se va face nimic împotriva legământului și înțelegerii și contra acordului și alianței (*bu tarafdân dâhi hilâf-ı 'ahd ü-misak ve muğayir-i 'ahd ü-ittifak iş olunmıyub*), <iar> conținutul acestei cărți imperiale de legământ va fi respectat (*işbu 'ahdnâme-i hümayun makrunumun mezmun-ı şerifiyle 'amel oluna*). Așa să se știe” (*Şöyle bileler*)– din *ahdname* acordată, în 1612, de Ahmed I Olandei (Groot, *OEDR*, p. 246).
- ¹⁹ Feridun, *Münşe'at*, II, p. 416-7.
- ²⁰ Gemil, *Documente turc.*, doc. 61, p. 164, 165.
- ²¹ Decei, *Sulhnâme*, p. 122-6; Mehmet, *Documente turc.*, I, doc. 5. Precizăm, însă, că în cazul copiilor după *ahdnâme*-le jurământul nu era, de regulă, trecut cu vederea.
- ²² „There is no way to explain so grave an amission, both diplomatically and religiously, from the treaty” (Skilliter, *Harborne*, p. 102). Și totuși, V. L. Ménage încearcă să o explice, fie prin schimbarea – de-a lungul secolului XVI – a practicii diplomației și diplomatiei otomane, fie mai ales prin procedura total neregulamentară a momentului 1580: lipsa acreditării lui William Harborne și lipsa darurilor (Ménage, *Capitulation*, p. 378).
- ²³ Scriind despre *Capitulațiile* acordate Angliei, S. Skilliter remarca reînnoirea acestora de patru ori între 1580 și 1641, excluzând bineînțeles extremele, fără a fi inclus în textul *ahdnâme*-lelor nici un fel de jurământ (Skilliter, *Harborne*, p. 102; Ménage, *Capitulation*, p. 378).
- ²⁴ Wansborough, *Safe-Conduct*, p. 31.
- ²⁵ Din seria tratatelor încheiate de emirii anatolieni, numai în cele cu Veneția jurământul era plasat la începutul textului, înainte de *capitula* (Zachariadou, *Trade*

- and Crusade*, p. 184). Un exemplu notabil este tratatul veneto-otoman din 1454, care înglobează chiar la începutul textului toate elementele unui jurământ otoman (O traducere în engleză, în Hershlag, *Introduction*, Appendix 2, p. 293).
- 26 Din textul tratatului otomano-gevez din 1387, reiese că ceremonialul jurământului a avut loc în cadrul unei singure ceremonii, personajele principale care au jurat fiind Murad I și 2 trimiși gevezi (Ménage, *Capitulation*, p. 376).
- 27 Era vorba de Ștefan Bathory I, voievod al Transilvaniei (1479-1493) (Tocilescu, *534 documente*, doc. 119, p. 113-4).
- 28 În special V. L. Ménage insistă asupra acestui aspect (Ménage, *Capitulation*, p. 376, 383).
- 29 Să notăm aici procedura negocierii tratatului veneto-otoman din 1503, cu jurământul dogelui în fața lui 'Ali, trimis special al lui Bayezid II și a sultanului în fața trimișilor Veneției (printre ei, Andrea Gritti) (Ménage, *Capitulation*, p. 376).
- 30 DRH, D, I, doc. 305, p. 421.
- 31 De exemplu, Ménage afirma că nu sunt știri care să confirme depunerea unor jurăminte formale în cazul tratatului otomano-habsburgic din 1567, de către Selim II, respectiv Maximilian II. Un motiv plauzibil, după opinia aceluiași specialist: creștinii nu l-au mai cerut (Ménage, *Capitulation*, p. 383, n. 27).
- 32 Gemil, *Documente turc.*, doc. 101, pp. 233-5. Să notăm că este vorba de traducerea în osmană a unui document scris în Transilvania.
- 33 Ménage, *Capitulation*, p. 376.
- 34 Tocilescu, *534 documente*, doc. 271, pp. 261-4.
- 35 În tratatul moldo-polon din 3 iunie 1433 „și făgăduim, atingând lemnul crucii Domnului” (Costăchescu, *Documente*, II, doc. 181, p. 649).
- 36 Mai precis, din 17 martie 1517 (Tocilescu, *534 documente*, doc. 271, pp. 261-4).
- 37 Jurământul regelui Ungariei din 1503 (Ménage, *Capitulation*, p. 376).
- 38 În 17 martie 1517 (Tocilescu, *534 documente*, doc. 271, pp. 261-4).
- 39 Muhammad ibn al-Hasan ach-Chaibânî, *Le Grand Livre de la Conduite de l'Etat (Kitâb as-Siyar al-Kabîr). Commenté par... as-Sarakhsî*. Traduit par M. Hamidullah, Tome I-IV, Editions Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1989-1991 (în continuare: Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*), III, p. 307.
- 40 Pentru jurământul vechi musulman (în persană, *sevğend* = jurământ), vezi „cartea de jurământ” (*sevğendnâme*) publicată de I. H. Uzunçarşılı, *Ibrahim Bey'in Karaman imareti vakfiyesi (Actul de fondare a imaretului din Karamania al lui Ibrahim Bey*, în „Belleten”, I, 1937, p. 120-127.
- 41 Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, III, p. 307.
- 42 Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, I, p. 29.
- 43 Jurământul începea, și la otomani, și la principii creștini, prin invocarea divinității supreme. „Și ne jurăm pe domnul Dumnezeu, carele au făcut cerul și pământul”, își începea Neagoe Basarab jurământul din „cartea de credință” cu regele Ungariei, din 17 martie 1517 (Tocilescu, *534 documente*, doc. 271, p. 261-4). Pentru Ducas, era vorba de „dumnezeul profetului mincinos” (Ducas, *Istoria*, XXXIII/12, p. 288).
- 44 Dennis, *Treaty 1403*, p. 78.
- 45 Feridun, *Münşe'at*, II, p. 417 (pentru 1607).
- 46 Era, de fapt, întreg jurământul prestat de sultan și inclus în document (Hershlag, *Introduction*, p. 306).

- 47 Dennis, *Treaty 1403*, p. 78.
- 48 Ducas, *Istoria*, XXXIII/12, p. 288.
- 49 Feridun, *Münşe'at*, II, p. 417 (pentru 1607).
- 50 Scrisoare din 12 august 1613 (Mihail Guboglu, *Şapte documente turceşti din arhivele Braşovului privind relaţiile Transilvaniei cu Poarta otomană la începutul secolului al XVII-lea*, în RA, VIII, 1, 1965, pp. 213-256 (în continuare: Guboglu, *Arhiva Braşov*), p. 252.
- 51 *Mushaf* = Coran (*Redhouse*, p. 800). Jurământul pe Coran a fost apreciat ca fiind corespondentul jurământului pe cele 4 Evanghelii din jurămintele creştine, inclusiv din cele incluse în tratatele bizantino-veneţiene (*Ménage, Capitulation*, p. 376).
- 52 Dennis, *Treaty 1403*, p. 78. Pentru Ducas, în 1451, Mehmed II „jură ...şi pe cărţile lui spurcate“ (Ducas, *Istoria*, XXXIII/12, p. 288).
- 53 Cei 124000 de Profeţi, de la Adam şi până la Muhammad, pot fi corespondentul Sfinţilor creştini din unele jurăminte creştine (*Ménage, Capitulation*, p. 376). Un caz izolat : în tratatul încheiat în 1403 cu mai multe state creştine se înlocuia grupul Profeţilor de la Adam până la Muhammad cu unul singur, Süleyman Çelebi jurând pe un profet creştin nenumit (probabil, Iisus Hristos) : „*per lo mio altissimo grande profeta che my credemo*“ (Dennis, *Treaty 1403*, p. 78; Zachariadou, *Süleyman*, p. 276-7 şi n. 30). Era, probabil, motivul pentru care Musa Çelebi îl va acuza pe fratele său – conform opiniei lui Ducas – de „necredinţă“ : „dacă trebuie s-o spun, pe jumătate s-a şi făcut ghiaur“ (Ducas, *Istoria*, XIX, 7, p. 126, 127).
- 54 Ducas, *Istoria*, XXXIII/12, p. 288.
- 55 Jurământul pe sabie ar fi corespondentul jurământului pe cruce din creştinătate (*Ménage, Capitulation*, p. 376).
- 56 Scrisori din 12 şi 25 august 1613 (Guboglu, *Arhiva Braşov*, p. 252).
- 57 Scrisoare a lui Macar oğlu Ali paşa către braşoveni, din 25 august 1613 (Guboglu, *Arhiva Braşov*, p. 252). Şi creştinii îşi invocau credinţa . „Şi dă domnia mea credinţa domniei mele ...şi credinţa... tuturor boerilor domniei mele...“ – în privilegiul-tratat dintre Radu Praznaglava şi braşoveni. din 17 mai 1421 (Tocilescu, *534 documente*, doc. 6, p. 8-9).
- 58 În 1566, pentru Senatul Ragusei, jurământul lui Selim II pe „sufletul tatălui său“ (adică, al lui Süleyman Kanunî) pare a fi extrem de important, astfel încât cere solilor trimişi la Istanbul să insiste pentru obţinerea şi includerea lui în '*ahdnâme*, alături de jurământul „pe credinţa sa, pe sufletul strămoşilor săi, şi pe sănătatea copiilor săi“ (Biegman, *Ragusa*, p. 51). Basarab cel Tânăr (1478-1482) le declara braşovenilor că dăduse „capul şi cuvântul la împărat, ca să fie pace şi bine în creştinătate“ (Tocilescu, *534 documente*, doc. 121, pp. 115-7).
- 59 Şi creştinii jurau pe „suflet“: „Şi dă domnia mea...sufletul domniei mele şi...sufletul tuturor boerilor domniei mele...“ – în privilegiul-tratat dintre Radu Praznaglava şi braşoveni. din 17 mai 1421 (Tocilescu, *534 documente*, doc. 6, p. 8-9).
- 60 Original la Biblioteca statului Bavaria din München, nr. 19542, fol. 260 şi urm. Publicat de N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, III, Bucureşti, 1897, p. 23-7 şi în *DRH, D, I*, doc. 305, pp. 418-421.
- 61 Scrisoare a lui Macar oğlu Ali paşa către braşoveni, din 25 august 1613 (Guboglu, *Arhiva Braşov*, p. 252).

- 137 Scrisoare a lui Macaroglu Ali paşa către braşoveni, din 25 august 1613 (Guboglu, *Arhiva Braşov*, p. 252).
- 138 La vechii turci, printre acestea se aflau la loc de frunte calul (*at*), lupul (*kurt*), ciinele (*köpek*) şi sabia (*kılıç*) (H. Namuk Orkun, *Türk Hukuk Tarihi. Araştırmalar ve düşünceler. Belgeler*, pp. 19-23 (Cap. Tratatul la vechii turci / *Eski Türklerde Andlaşması*), la Arh. St. Buc., Microfilme Turcia, r. 7, c. 263-302).
- 139 Se pot surprinde multe similitudini între jurămintele practicate de otomani şi cele ale principilor creştini, asemănări care credem că pot fi puse pe seama unor experienţe şi necesităţi comune. Deşi ni se pare exagerată o influenţă unilaterală, ţinem să aminim opinia lui V. L. Ménage, pe baza analizei jurămintelor din unele 'ahd-nâme-le otomane emise în secolele XV-XVI, conform căruia jurământul standard din acest tip de documente avea la bază modelul jurămintelor creştine. Aceasta s-ar fi produs sub presiunea negustorilor veneţieni, care urmăreau să-i lege pe otomani prin garanţii mai eficiente decât simpla formulă amintită mai sus, folosită din plin de micii emiri turcomani de pe coastele egeene. Într-adevăr în Anatolia turcomană, jurământul era exprimat în toate tratatele încheiate de Veneţia cu emirii turcomani (Ménage, *Capitulation*, p. 376 ; Zachariadou, *Trade and Crusade*, passim).
- 140 Zachariadou, *Süleyman*, p. 276, n. 3.
- 141 Din această perspectivă, afirmaţia lui N. Iorga, potrivit căreia „Jurământul este particular tuturor actelor osmane”, pare a fi exagerată dacă ne raportăm şi la secolele XVI-XVII (Iorga, *Privilegiul*, p. 6).
- 142 Ducas, *Istoria*, XX/2.
- 143 Ducas, *Istoria*, XXVIII/10.
- 144 O recentă analiză critică a istoriografiei consacrată „tratatelor” româno-otomane găsim în Mihai Maxim, *Ţările române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane*, Bucureşti, 1993, pp. 25-55. Vezi şi: C. Giurescu, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană*, Bucureşti, 1908 (reeditare în C. Giurescu, *Studii de istorie*, Bucureşti, 1993, pp. 473-504); N. Beldiceanu, *Problema tratatelor Moldovei cu Poarta Otomană în lumina cronicelor lui Pecevi*, în „Balcania” (Bucureşti), V, 1, 1942, p. 393-407; A. Decei, *Tratatul de pace – sulhname – încheiat între sultanul Mehmed al II-lea şi Ştefan cel Mare la 1479*, în RIR, XV, 1945, fasc. IV, pp. 465-494; G. G. Florescu, *L'aspect juridiques des khatt-i chérifs. Contributions à l'étude des relations de l'Empire ottoman avec les Principautés roumaines*, în SAO, I, 1958, pp. 121-147; M. A. Mehmet, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul Otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în St. RdI, 5, 1960, pp. 160-178; Şt. Ştefănescu, *Ţara Românească de la Basarab I „Intemeietorul” până la Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1970, pp. 101-140 (Cap. „Capitulaţiile” cu Poarta otomană şi situaţia politică a Ţării Româneşti); M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *L'origine des khatt-i şerifs de privileges des Principautés roumaines*, în NEH, VI, 1, 1980, pp. 251-263; Ş. Paşacostea, *Tratatul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV-XV: ficţiune politică şi realitate istorică*, în *Stat, societate, naţiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, pp. 93-106; M. Maxim, *Din istoria relaţiilor româno-otomane – „Capitulaţiile”*, în „Anale de Istorie”, XXVIII, 6, 1982, pp. 34-68 (reprodus şi în *Din cronică relaţiilor poporului român cu popoarele vecine*, Bucureşti, 1984, pp. 68-118); idem, *Din nou pe urmele vechilor tratate ale Moldo-*

vei și Țării Românești cu Poarta Otomană, în Rdl, 2, 1987, pp. 157-172; M. Maxim, *Țările Române și Inalta Poartă*, București, 1993, p. 25-75, 76-111, 197-261; Tahsin Gemil, „Capitulațiile“ Transilvaniei de la jumătatea secolului al XVII-lea, în AIIAI, XXXIII, 2, 1986, pp. 717-721; V. Veliman, O „carte de legământ“ (ahid-nâme) din 1581 privitoare la Transilvania, în AIIAI, XXV, 1988, pp. 27-43; Viorel Panaite, *Câteva observații privind reglementările de pace româno-otomane*, în *Românii în istoria universală*, vol.III, 1, Iași, 1988, p.469-492.

70 Muhammad Hamidullah, *Documents sur la diplomatie musulmane à l'époque du Prophète et des Khalifes Orthodoxes*, Paris, 1935, passim.

71 M. Khadduri, art. *Hudna*, în EI-2, I, p. 566.

72 Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, III, p. 355.

73 Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, III, p. 355.

74 Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, III, p. 306.

75 Shaybânî, *Kitâb as-Siyar*, III, p. 306.